

JOEEP

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joep>

Derleme Makalesi • Review Article

Türkiye'nin Kalkınma Süreci ve Beşeri Sermaye Performansının Değerlendirilmesi

Review on Turkey's Development Process and Its Human Capital Performance

Ömer Emirkadı^{a, *}

^a Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, 61700, Trabzon /Türkiye
ORCID: 0000-0001-5808-249X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 06 Temmuz 2020

Düzeltilme tarihi: 08 Eylül 2020

Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Beşeri Sermaye

Eğitim

Kalkınma

Sağlık

Türkiye

ARTICLE INFO

Article history:

Received: July 6, 2020

Received in revised form: September 8, 2020

Accepted: October 12, 2020

Keywords:

Economic Development

Education

Human Capital

Health

Turkey

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi özelinde gerçekleşen kalkınma süreci ve bu sürece önemli ölçüde katkı sağlayan beşeri sermaye kavramı arasındaki ilişkinin seyri ele alınmaktadır. Çalışmanın temel düşüncesi; ekonomik kalkınmanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirilebilmesinde fiziki sermayenin tek başına yeterli olamayacağı ve beşeri sermayenin kalkınma sürecine katkısının ne denli önemli olduğunun vurgulanmasıdır. Çalışmada beşeri sermaye kavramını en iyi biçimde ortaya koyabilecek olan sağlık-egitim-nüfus gibi göstergelerin önemine atıfta bulunularak bu göstergelere dair sayısal verilerle de konu desteklenmektedir. Aynı zamanda Türkiye ekonomisi özelinde beşeri sermaye ve kalkınma kavramlarının birlikte hareketleri sonucunda ortaya çıkan ilişkinin uluslararası beşeri kalkınma endeksleri aracılığıyla yapılan değerlendirilmeleri de çalışmanın bir başka yönünü oluşturmaktadır. Sonuç itibariyle de Türkiye'nin, çeşitli kısıtlar aracılığıyla hazırlanan ve ülkelerin beşeri sermayelerinin gösterdiği gelişmeleri yansıtan farklı endeksler içerisindeki yeri göz önüne alındığında, sahip olduğu beşeri sermaye birikiminin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için atması gereken önemli adımların bulunduğu açıktır. Nihayet beşeri sermayeye verilen önem arttığında, hedeflenen ekonomik kalkınmanın gerek nitelik, gerekse nicelik açısından daha sağlıklı bir biçimde gerçekleşebileceği söylenebilir.

ABSTRACT

In this study, the relationship between the development process of Turkey and human capital concept that contributes to this process considerably will be dealt. The main idea of the study is the effort to emphasize that real capital is not enough by itself to realize a healthier and sustainable economic development and also to demonstrate how important the contribution of the human capital is in the economic development. In the study, the topic is supported with digital data on criteria such as health-education-demography by referring the importance of these criteria. Moreover, another aspect of the study is the evaluations of the relation, which is realized with the mutual movement of human capital and development in the context of Turkey, by means of human capital index. As a result, when the position of Turkey is considered within the different indexes that are produced through various criteria and reflect the progress that human capital displays, it is obvious that there are crucial steps that Turkey has to take in order to develop and strengthen the human capital accumulation. When the importance attributed to human capital increases, it can be said that, the aimed economic development can be achieved in a healthier way in terms of both quality and quantity.

1. Giriş

İşgücü, sermaye, girişimci ve doğal kaynaklar klasiklerce üretim faktörleri olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber söz konusu bu dört faktör, git gide küreselleşen günümüz dünyasında ortaya çıkan iktisadi gelişmeleri açıklamada yetersiz kalabilmektedirler. Dolayısıyla bu üretim faktörlerinin yeniden ele alınması ve yorumlanması

giderek önem kazanmaya başlamıştır. Geçmişte sermaye denildiğinde her tür fiziki varlıklar ilk akla gelenler arasında iken bugün sermaye kavramı içerisine beşeri sermaye de girmiştir. Beşeri sermaye; fertlerin, gerek sosyal gerekse çalışma yaşamları süresince edindikleri her türlü bilgi, birikim ve deneyimlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Geçmişten günümüze neredeyse tüm sanayi ve tarım toplumlarında bir takım sayısal verilerle ifade

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emirkadi@ku.edu.tr

edilmeye çalışılan işgücü kavramı, artık niteliksel boyutuyla öne çıkmaya başlamıştır. Böylece işgücünün ön plana çıkan bu niteliksel boyutu ve yanı sıra ekonomilerin sahip oldukları beşeri sermaye birikimi, hiçbir dönemde olmadığı kadar önem kazanmaya başlamıştır. Teknolojiye yapılan yoğun yatırımlar sonucu üretim modellerinde yaşanan değişimler, bir yandan toplumsal refah artış sağlarken, diğer taraftan istihdam imkânlarını da önemli oranda zorlaştırmaktadır. Sağlık ve eğitim öncelikli olmak üzere çalışma yaşamının temel belirleyicilerini içeren beşeri sermaye, günümüze dek önemli gelişmeler göstermiş, sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan hemen hemen tüm ekonomilerde stratejik bir üretim faktörü ve aynı zamanda da ekonomik kalkınmanın nüvesi olma özelliği kazanmıştır. Türkiye'nin de beşeri sermaye birikimine özel bir anlam yüklenmesi ve var olan potansiyelini belirlemesi, daha etkin ekonomi politikaları aracılığıyla daha sağlıklı bir iktisadi yapıya sahip olması fırsatını da beraberinde getirecektir.

Ekonomik büyüme sonucu ortaya çıkan refahın geniş halk kitlelerine yayılması sonucu ülkedeki altyapı, eğitim, sağlık, ulaşım, hukuk ve güvenlik sistemlerinin gelişmesine ekonomik kalkınma adı verilmektedir (Taban ve Kar, 2016: 47-48). Ekonomik kalkınmayı ölçmek ekonomik büyümeyi ölçmek kadar kolay olmamakla birlikte, ekonomik kalkınmanın eğitim, sağlık ve teknolojik altyapı gibi alanlara olan yansımalarını ölçmek ve ülkeleri bu ölçütlere göre değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Günümüzde ülkelerin refah düzeylerinin ölçülmesinde en az büyüme kadar önemi bulunan beşeri sermaye ve insani gelişmişlik düzeyi (Ali vd. 2018: 2-3) aynı zamanda milli gelirin adil bölüşümü ve toplum yararına etkin kullanımının gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesinde yararlanılan temel kriterlerden birisidir (Larionova ve Varlamova, 2015: 252-253).

Beşeri sermayenin ekonomik kalkınmadaki önemine ilk vurgu yapan Adam Smith olmuş ve akabinde gelen klasik iktisadın diğer öncüleri de insana yapılan yatırımın önemine değinmişlerdir. 1950'li yıllardan itibaren Denison, Becker ve Schultz gibi iktisatçılar da Adam Smith'in beşeri sermayeyi ele alan teorisini daha da geliştirmişlerdir. Örneğin 1961'de Schultz, eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada; Amerikan ekonomisinde, çıktıdaki büyüme oranının önemli bir kısmının eğitim harcamaları ile açıklanabileceğini ifade ederken, 1962' de ise Denison eğitimin, gerek emeğin sahip olduğu beceri ve üretim kapasitesini geliştirmesi gerekse de milli gelirin artmasında doğrudan katkısının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı araştırmalar sonucu Amerika'da 1910 ile 1960 yılları arasında gerçekleşen büyümenin yaklaşık %23'lük kısmının, işgücünün eğitim düzeyindeki artıştan kaynaklandığını hesaplamıştır (Kar ve Ağır, 2003: 57).

Bu çalışmada, günümüzde kalkınmanın en önemli belirleyicilerinden biri durumundaki beşeri sermayenin üstlendiği rolün önemi Türkiye ekonomisi açısından

değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak beşeri sermayeye ilişkin tanımlamalara, ampirik ve teorik alt yapıya yer verilirken daha sonra, kavrama ilişkin uluslararası ölçekte yapılan değerlendirmeler ele alınmış ve 2008 yılından günümüze kadar geçen dönemde beşeri sermayenin gösterdiği gelişim süreci eğitim, nüfus ve sağlık gibi göstergeler aracılığıyla kıyaslamalı olarak incelenmiştir.

2. Ekonomik Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Etkisi

Başta eğitim ve sağlık olmak üzere çeşitli kriterler aracılığıyla işgücünde verimlilik artışı sağlayan beşeri sermaye, aynı zamanda bu boyutuyla ekonomik kalkınmayı da hızlandıran bir yapıdadır. Bununla beraber çalışma hayatında emeğin gerek nitelik gerekse nicelik açısından yeterli düzeyde olması ve toplam nüfus içerisindeki kurumsal olmayan nüfusun işgücüne katılımı ile emeğin mobilitesi ve göç gibi beşeri sermaye bakımından üzerinde durulması gerekli diğer faktörlerdendir.

Beşeri sermayeyi, iktisadi faaliyetler sırasında üretime katılan emeğin, sahip olduğu bilgi ve yeteneklerin tümü biçiminde tanımlamak mümkündür. Başka bir tanımda ise, üretim sürecine katılan işgücünün, hem sosyal hem de çalışma yaşamı sırasında kazandığı ve bireyin bir takım nitel farklılıklarını ortaya çıkaran bilgi, yetenek ve deneyimlerin tamamıdır. Bununla birlikte beşeri sermaye, az gelişmiş ülkelerde ciddi ölçüde gereksinim duyulan, ancak öteki üretim faktörlerine göre layıkıyla üzerinde durulmayan bir faktördür. Nitekim gelişmekte olan ekonomilerde kalkınmanın önündeki en önemli engelin yetersiz fiziki sermaye birikiminden ziyade, işgücünün yeterince kalifiye ve donanımlı olmamasından kaynaklı olduğu belirtilmektedir (Altay ve Pazarlıoğlu, 2007: 99).

Bir ekonomideki kalkınma hızı yalnızca fiziki sermaye artışından etkilenmemekte olup, hızlı bir kalkınmanın yolu dünya piyasalarına açılmaktan, kalifiye ve donanımlı teknik personelden ve bilime verilen önemin büyüklüğünden geçmektedir. Ayrıca beşeri sermaye; teknolojik gelişmelerin önünü açan, yeni ürünlerin ortaya çıkmasını destekleyen ve ar-ge faaliyetlerinin yürütülmesinde de önem arz etmektedir. Bununla beraber beşeri sermaye birikimi fazla olan ekonomiler, yeni ürünleri pazara seri bir şekilde ve büyük bir hızla sunabilmekte ve daha yüksek bir kalkınma hızına ulaşabilmektedirler.

1970 ve 80'li yıllar boyunca gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan krizler, yaşanan petrol şokları ve dünyadaki finansal sistemin değişikliğe uğraması gibi birtakım farklı nedenlerle kalkınma kavramı güncelliğini yitirmiş, 1990'lara gelindiğinde ise yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte yeni bir ekonomik döneme geçmiştir. Bu yeni ekonomik süreçle beraber bilgi, artık üretimin temel faktörü olarak görülmeye başlanmış ve sanayi toplumlarındaki fiziki sermayenin yerini, yeni ekonomi döneminde beşeri sermaye almıştır (Çinko, 2003: 1-2). Bu

yeni dönemde öncelikle geçmiş nesillerin edindiği bilgi ve birikimlerin çağımıza uygun ve doğru olanlarının yeni nesillere aktarılması amaç edinilmiştir. Bir başka konu da mevcut bilgilerin nasıl değerlendirileceği ve bu bilgilerin üretime nasıl kanalize edileceği konusudur. Bu noktada yeni nesillerin daha donanımlı bir şekilde yetiştirilerek üretim süreçlerinin desteklenmesi söz konusu olmalıdır.

İktisadi kalkınmanın motoru beşeri sermaye birikimidir ve bu husus aynı zamanda, ekonomiler arasındaki yaşam standardı farklılıklarının temel nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. Georgi; beşeri sermaye birikiminin üç farklı yönden ülkelerin kalkınma süreçleri üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan birincisi her türlü yetenek, bilgi ve mental gelişim okul, aile veya topluma olan ilişkileri olumlu yönde etkilemekte ve ekonomik yaşamın içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi yatırımlar kalkınmanın yönünü belirleme anlamında hem statik hem de dinamik bir faktör olabilmektedirler. Çünkü emeğin nitelik ve niceliği arasında kurulan denge, saf insani gelişimle biçimlenirken, üretim süreci de bu yolla tespit edilmektedir. İkincisi ise, müteşebbisler gerek kalkınma gerekse büyüme sürecinde karar verici bir rol üstlenmektedirler. Üretim sürecinde yararlanılan her türlü teknik bilgi, üretim ve ulaştırma araçları, müteşebbislerin dinamik veya statik davranışlarıyla yakından ilişkilidir ve nihayet, ekonomideki bilgi stoku, genellikle teknoloji düzeyini etkilemekte ve topluma bir takım kamusal faydalar sunmaktadır (Georgi, 2002: 464-469).

Beşeri sermayenin ekonomiye olan etkileri makro ve mikro düzeyde de olabilmektedir. Mikro etkisi toplumun bütün kesimleri üzerinde görülmekte olup, bu etkiler belirli alanlarda yoğunlaşarak ülkenin makroekonomik alanlarına da yansımaktadır. Örneğin, eğitim yatırımları sonucunda beşeri sermayenin niteliğinin yükselmesi ile elde edilen gelirden yaşanacak artışlar, aynı zamanda aile ve firma üzerinde olumlu etkilere sebep olabileceği gibi bunun tüm topluma yaygınlaşması gelir dağılımını, teknolojik gelişmeleri, verimliliği ve bölgeler arasındaki kalkınma farklılıklarını da değişik oranlarda etkileyecektir. Bu etkiler dolaysız olabileceği gibi sosyal, politik ve demografik unsurlar aracılığıyla dolaylı da olabilmektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82).

3. Beşerî Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Teorik ve Ampirik Literatür Özeti

Karataş ve Çankaya (2010), “İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme” isimli çalışmalarında; yeterli fiziki sermaye birikimine sahip olunmadan beşeri sermaye birikiminin sağlanmasının mümkün olamayacağı tespiti yapılırken, Türkiye’nin ticaret ağırlıklı piyasa ekonomisi pozisyonundan üretim ve katma değer ağırlıklı hâkim ekonomi pozisyonuna geçişinde fiziki sermaye birikimi yanında beşeri sermaye birikimini arttıracak ekonomi politikalarına gereksiniminin bulunduğunu belirtmişlerdir.

Özyakışır, (2011), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında; beşeri sermayenin ekonomik kalkınmaya destek olabilmesi için yalnızca eğitim ve sağlık alanlarında yatırım yapılmasının yeterli olamayacağını belirterek, aynı zamanda mevcut beşeri sermayenin beyin göçü biçiminde ülkeden göç etmesini engelleyen, onların istihdamını ve gelir dağılımından adilce yararlanmalarını sağlayan çeşitli sosyoekonomik politikaların da yaşama geçirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca eğitim ve sağlık alanındaki yatırımların bu türden politikalarla desteklenmesi durumunda, ekonomik kalkınma çabalarının daha anlamlı olacağı değerlendirilmiştir.

Tunalı ve Yılmaz (2016), “Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri’nin Ekonometrik Bir İncelemesi” isimli çalışmalarında; 2005 – 2014 yılları arası dönemde OECD ülkeleri açısından beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin geçerliliğini panel veri analizi ile test etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre; doğumda yaşam beklentisi ve okullaşma oranları, insani gelişmişlik düzeyi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Yapılan bir başka tespit de, reel gayri safi yurtiçi hâsıla ve insani gelişmişlik endeksi arasında olumsuz bir ilişkinin varlığıdır. Yazarlar, yüksek büyüme oranlarını yakalayan ekonomilerin, kalkınma seviyelerinin sağlıklı bir biçimde artamayacağını, büyüme ile kalkınma arasında sürdürülebilir bir ilişkinin kurulabilmesi için, ülkelerin sosyal politika uygulamalarına yönelmelerinin önemini gerekliliğini vurgulamışlardır.

Sezgin ve Bozdağlıoğlu (2017), “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Durumu (2005-2015)” adlı çalışmalarında; toplumların beşeri sermayenin ne denli önemli olduğunun farkına varmaları durumunda, yaşanan kalkınma sürecinin daha sağlıklı ve nitelikli bir biçimde ilerleyebileceği sonucuna varmışlardır.

Çetin ve Sevil (2017), “Beşeri Kalkınma Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye Ekonomisinin Karşılaştırmalı Performans Değerlendirmesi” isimli çalışmalarında; araştırma geliştirme faaliyetlerine önem verilerek, yüksek teknoloji ve katma değerli ürünleri üretebilen bir ekonomi olma yönündeki çalışmaların hızlandırılması ve sonuçta küresel ölçekte rekabete hazır konuma gelebilmesinin önemini vurgulamışlardır. Aynı zamanda çalışmada istihdam artışı sağlayacak olan teknolojilerle ilgili teşvik paketleri hazırlanarak bu alanda istihdam edilecek kişiler üzerindeki vergi yükünün azaltılması gerekliliği ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye, sahip olduğu beşeri sermayesinin kalitesini geliştirmek istiyorsa, kamu harcamalarının büyük bir bölümünü sağlığa ve eğitime yönlendirmesi ve eş anlı olarak da hem orta öğrenim, hem de yükseköğretimde verilen eğitimin niteliğinin artırılarak, kadınların üretime katılmasının teşvik edilmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanmasının önemini belirtmişlerdir.

Günaydın (2017), “Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi”, isimli tez çalışmasında; Granger Nedensellik testi uygulanarak yapılan araştırma sonucuna göre, Türkiye’de

ekonomik kalkınmanın beşeri sermayeyi olumlu yönde etkilediği, kısa ve uzun dönemde de beşeri sermaye üzerinde pozitif bir etkisi bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazara göre, uzun dönemde beşeri sermaye de kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Çelik ve Karaçuka (2018), “Bölgesel Kalkınmanın İktisadi Politigi: Yerel Dinamikler ve İktisadi Büyüme” isimli çalışmalarında; eğitim, sağlık, ulaştırma ve haberleşme sektörleriyle ilgili olarak kamu sabit sermaye yatırımlarının payının, beşeri sermaye birikiminin, sektörel uzmanlaşmanın ve bölgelerin kalkınmaları ile büyüme performansı üzerinde olumlu etkilere sahip olduğuna dair tespitler yapmışlardır.

Arı (2018), “Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi” adlı çalışmada; gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmesinde, beşeri sermayenin daha etkin, verimli ve nitelikli bir seviyeye çekilmesinin gerekli olduğu ve bunu başarmanın yolunun da eğitime yeterince kaynak ayırmaktan geçtiği vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca çalışmada, yaşam boyu öğrenme kültürünün toplumun tüm bireylerine benimsetilmesinin önemi üzerinde de durulmaktadır.

Çeştepe ve Gençel (2019), “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi” isimli çalışmalarında ulaştıkları analiz sonuçlarına göre; milli gelirle mesleki, teknik ve bilimsel alanlara yapılan harcamalar arasında karşılıklı, milli gelirle eğitim harcamaları arasında ise tek taraflı bir nedenselliğin bulunduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye’deki özellikle eğitime yönelik harcamaların yani genel hatlarıyla beşeri sermayenin, daha nitelikli bir hale dönüştürülebilmesinin taşıdığı öneme dikkat çekilerek bu durumun, ekonomik büyüme üzerinde de olumlu etkilere sebep olabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

4. İnsani Gelişme Endeksi (İGE)

Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP), ekonomilerdeki beşeri sermaye gelişimini değerlendirmek ve beşeri kalkınmışlık düzeyini ölçebilmek amacıyla, beşeri sermayeyi oluşturan belli başlı değişkenler aracılığıyla, İnsani Gelişme Endeksi (İGE) oluşturmuş ve bu doğrultuda çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir. UNDP’nin bu çalışmalarındaki temel düşüncesi, ekonomik bakımdan gelişmişliğin ve kalkınmışlığın sadece büyüme hızıyla değil, aynı zamanda bireylerin ulaştıkları refah düzeyleri aracılığıyla da ölçülebileceğidir. Bu amaçla örgüt, beşeri sermaye unsurlarına ilişkin olarak örneğin; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen ve ortalama okullaşma yılları ile kişi başına düşen reel milli gelir değişkenlerini kalkınmışlığın birer göstergesi biçiminde kabul etmiştir. UNDP tarafından 1990 yılından başlanarak her sene yayınlanan raporlarında; ulaşılmak istenen toplumsal zenginliğin, bireylerin içerisinde bulunmaktan memnuniyet duyacakları bir çevreyi mümkün kılan ve ancak sağlıklı ve özgün bir yaşam ortamından yararlanabilme fırsatını elde edebilen bireylerle

sağlanabileceği belirtilmektedir (Human Development Report, 1995: 11). Ayrıca örgüt bu anlamda, insani gelişmişliğin karşılıklı olarak ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Buna göre bireylerin bilgi, beceri, eğitim ve sağlıklı olmak gibi niteliklerinin bulunması ve sahip olunan bu niteliklerin bireyler tarafından yeterince kullanılabilmesinin teşviki önemlidir. Doğaldır ki her iki bakış açısının birbirini dengelemesi ve eş anlı olarak uygulanması da önem arz etmektedir. Aksi halde yeterince kullanılmaya olanağı bulamayan bu düşünce yapısının kalkınma açısından bir anlamı da olamayacaktır (Human Development Report, 2014: 21).

UNDP tarafından 2018 yılı verilerini temel alarak hazırlanan ve Aralık 2019’da açıklanan 2019 Beşeri Kalkınma Raporu’na göre, küresel ölçekte yoksulların sayısının nispeten azaldığı ancak dünyada yeni nesil eşitsizliklerin giderek yükseldiği vurgulanmaktadır. Örneğin iklim değişikliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve silahlı çatışmalar vb.nin, eşitsizlikleri derinleştirme ve geri döndürülemez noktaya getirme potansiyeline sahip olduğu yönündeki tespit, raporun dikkat çekici noktaları arasındadır. İnsani Gelişme Raporu’na göre Türkiye, 0,806’lık endeks değeri ile 189 ülke arasında 59’uncu sırada yer almış ve çok yüksek insani gelişme kategorisine yükselmiştir (<http://hdr.undp.org:/300>). Türkiye’nin bu kategoride değerlendirmesinin sebebi, toplumdaki yaşam beklentisinin yükselmesi ile sağlık sektöründe yaşanan olumlu yöndeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Ancak özellikle cinsiyet eşitsizliğinin de katılımıyla yapılan farklı bir değerlendirme sonucunda ise, Türkiye’nin tablodaki sıralamasında % 16 civarında bir bozulma olduğu ve 66. sıraya gerilediği görülmektedir (<http://hdr.undp.org:/316>). Bu değerlendirmelerden çıkarılabilecek sonuç ise; Türkiye’de başta kadına şiddet olmak üzere, toplumsal boyutta ortaya çıkan cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmenin ne denli önemli bir gündem maddesi olmasının gerekliliğidir.

5. Beşeri Sermayenin Farklı Bir Ölçümü: İnsan Sermayesi Endeksi ve Önemi

Toplumların beşeri sermaye birikimleri hakkında fikir vermesi açısından hazırlanan Beşeri Kalkınma Endeksi’nin yanı sıra İnsan Sermayesi Endeksi gibi farklı endeks değerleri de hesaplanmakta ve kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Bu başlık altında söz konusu bu endeksler arasında yer alan ve Dünya Bankası tarafından yayınlanan İnsan Sermayesi Endeksi’nden yola çıkılarak Türkiye açısından bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

İnsan Sermayesi Endeksi; bugün doğan bir çocuğun, doğduğu ülkedeki sağlık durumu ve eğitim düzeyi gibi bazı riskleri göz önüne alarak, 18 yaşına eriştiğinde biriktirmiş olması beklenen insan sermayesi miktarını ölçmektedir. Eğitim ve sağlık göstergeleri bileşenlerinden elde edilen endeks değeri de, arzu edilen maksimum değer 1 olmak üzere, 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bu endeks ayrıca, bir çocuğun ülke koşullarında sağlık ve eğitim

hizmetlerinden tam kapasite ile faydalanması halinde ne ölçüde üretken olabileceğini de göstermektedir. Örneğin, Endeks değeri 0,5 olarak hesaplanmış bir ekonomi açısından fertlerin, gelecekte %50 seviyesinde üretken olabilecekleri ve var olan ekonomik potansiyellerinin de ancak yarısını kullanabilecekleri öngörülmektedir. Bu da ekonomik bakımdan gerek bireysel gerekse tüm toplum için önemli bir kayıp anlamındadır.

Bu bağlamda Dünya Bankası, Ekim 2018'de 2017 yılı verilerinden yola çıkarak İnsan Sermayesi Endeksi'ne dahil olan 157 ülkeye ait İnsan Sermayesi Endeksini hesaplamıştır.

Raporda yer alan Türkiye'ye ait verilerde; Türkiye'de doğmuş bir çocuğun, tam bir eğitim ve sağlık seviyesine ulaşabilmesi durumunda, üretkenliğinin %62,6 olacağı tahmin edilmiştir. Bu rakamla Türkiye, 157 ülke içerisinde 53. sıradadır. Kısaca başka ülke tespitlerine de bakılacak olursa örneğin Singapur %88'lik oranla birinci sırada iken, PISA-TIMSS vb. sınavlarda ulaştığı başarılı sonuçlarla dikkatleri kendisinde toplayan Finlandiya'da ise bu oran %81 düzeyindedir (tedmem.org).

Aşağıda İnsan Sermayesi Endeksinin hesaplanması amacıyla kullanılan; yaşamda kalma, okul ve sağlıkla ilgili göstergeler Türkiye ile bu konularda öne çıkan ilk iki ülke özelinde değerlendirilmiştir:

Çocukların Hayatta Kalma Oranı (5 yaşına kadar): Türkiye çapında, 15 yaş grubundaki çocukların % 90'ının 60 yaşına dek hayatta kalacağı öngörülmektedir. Bu istatistik, bugün doğan bir çocuğun hali hazırda geçerli olan şartlar altında bir yetişkin olarak yaşayacağı ölümcül ve ölümcül olmayan sağlık sonuçlarını göstermektedir. Bu ölçütler:

Okul Bileşeni: Bu bileşen çocukların okulda kalma zamanları ve alınan/verilen eğitimin niteliğine dair ölçütleri göstermektedir.

- (i). Okulda kalma süresi: Çocukların 4 ile 18 yaş aralığındaki zaman diliminde ortalama olarak okulda kalma süresidir. Buna göre Türkiye'deki çocukların ortalama olarak 12,12 yılını okulda geçireceği tahmin edilmektedir. Bu oran erkek çocuklar için 12,20 yıl iken kız çocuklarda ise 12,03 yıl olarak hesaplanmıştır. Singapur'da ise aynı zamanda doğan bir çocuğun okulda kalma süresi 13,9 sene iken, bu oran Finlandiya'da 13,7 yıldır.
- (ii). Uluslararası değerlendirmelerle uyumlu hale getirilmiş puanlar: Bu puanlamaya ilişkin yapılan hesaplamalarda, ülkelerin PISA, TIMSS, PIRLS gibi sınav ve araştırmalardan elde edilen sonuçlar bir arada değerlendirilmekte olup, hesaplamalar sonucunda ortaya çıkan puanlarda 625 puan ileri seviyeyi, 300 puan ise asgari seviyeyi ifade etmektedir. Türkiye'nin bu kategorideki ortalama puanı 459'dur. Yapılan değerlendirmeye göre; erkek çocuklarının puanı 455 iken, kız çocuklarının puanı ise 463'tür. Ortalama başarı puanlarında Singapur

581 puanla yine birinci sıradaki yerini korurken, Finlandiya'nın puanı ise 548 olarak hesaplanmıştır.

- (iii). Değerlendirme sonuçlarının öğrenim süresi olarak karşılığı: Uluslararası testlerin öğrenim süresine ilişkin olarak çocukların eğitim süresi boyunca aslında neyi, ne kadar öğrendiklerine, yani ne oranda kaliteli eğitim aldıkları hakkında bilgi vermektedir. Türkiye açısından bu değer 8,9 yıl olup, kız ve erkek çocukları açısından rakamın aynı olduğu görülmektedir. Singapur açısından bu değerlendirmenin karşılığı 12,9 seneyken Finlandiya'da ise 12,0 senedir.
- (iv). Sağlık Bileşeni: Sağlıklı büyüme ve yetişkinlerin hayatta kalma oranlarını göstermektedir.
- (v). Sağlıklı büyüme: Türkiye'de her 100 çocukta 90'ının gelişiminde kayda değer bir problem yaşanmamaktadır. Gelişim olarak problem yaşayan %10'luk kısım ise, tüm hayatları süresince devam edecek bir takım zihinsel ve fiziksel engellerle karşı karşıya kalma riski taşımaktadırlar.
- (vi). Yetişkinlerin hayatta kalma oranı: Bu gösterge ile toplumda 15 yaşında olan fertler arasında ne kadarlık bir kısmının 60 yaşına kadar yaşayacağına ilişkin tahmini bir oran sunulmaktadır. Ayrıca veri bugün doğan bir çocuğun, şu andaki şartlar içerisinde yetişkin bir birey olarak yaşayacağı ölümcül olan ve olmayan, sağlıkla ilgili problemlerine dair bilgi de vermektedir. Türkiye'de önemli bir sağlık problemi yaşamadan 60 yaşına dek yaşayabileceği tahmin edilen kişi oranı %90 olup, bu oran kadınlarda %93, erkeklerde ise %86 düzeyindedir. Söz konusu oran Singapur'da %95 iken, Finlandiya'da %93'dür (worldbank.org).

Türkiye İnsan Sermayesi Endeksi'nden elde edilen veriler ışığında; bölgesinde bulunan ülkelere oranla düşük bir ortalamaya sahip olmakla beraber, benzer gelir düzeyindeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ortalamanın üzerinde gözükmektedir. Türkiye'de eğitim hayatındaki bireylerin okulda kalma sürelerine bakıldığında ise 12,1 yıl ile ortalamanın üstünde yer almaktadır. Ne var ki konu öğrenim kalitesi bakımından değerlendirildiğinde, rakamın 8,9 yıl olması dikkat çekicidir. Bu ise öğrencilerin okulda kaldıkları süre boyunca almış oldukları eğitimin kalitesinin beklenen düzeyde olmadığını bir göstergesidir. Ayrıca genel olarak gelir seviyesi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin, İnsan Sermayesi Endeksi'nde istenen seviyenin altında bulunduğu da dikkat çekmektedir (tedmem.org).

6. Türkiye'nin Başlıca Beşeri Sermaye Göstergeleri ve Gösterdiği Performansı

Bir ülkenin kalkınmasında fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermaye artışı da gereklidir. Beşeri sermaye kavramının anlamından yola çıkarak kalkınma üzerine olan

etkisinin gerçek şekilde kavranabilmesi için, öncelikle beşeri sermayeyi etkileyen kriterlerin neler olduğunun belirlenmesi önem kazanmaktadır. Beşeri sermaye üzerinde eğitim, sağlık ve nüfus gibi faktörler temel belirleyiciler olarak öne çıkmaktadırlar. Bu faktörlerden eğitim, beşeri sermayeyi etkileyen başlıca ölçüt olarak kabul edilmektedir (Barro, 2001; Cohen ve Soto, 2007). Yoksul kesimlerin milli gelirden aldığı pay arttıkça, daha iyi bir eğitim almak için ihtiyaç duyulan finansal kaynağa ulaşımın da önü açılmış olacaktır. Bununla beraber daha iyi eğitim almış bireylerin milli gelirden daha fazla pay alma ihtimalleri de

daha yüksek olmaktadır (Gregorio ve Lee, 2002). Dolayısıyla beşeri sermayenin geliştirilmesi adına yapılabilecek kalıcı yatırımların başında eğitim gelmektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 40). Beşeri sermaye birikiminin sağlanmasında önde gelen unsurlardan birisi olan eğitimin kalitesi ve teknolojik gelişmelere ve yeniliklere sağladığı uyumun yüksekliği aynı zamanda, toplumsal becerilerin ortaya çıkartılabilmesi açısından da önem arz etmektedir. Tablo 1’de Türkiye’de orta eğitim düzeyinde öne çıkan göstergelerden yararlanılarak hazırlanmış veriler görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Orta Eğitim Düzeyinde Çeşitli İnsani Gelişme Göstergeleri

Yıllar	Net Okullaşma Oranı	Öğretmen	Öğrenci	Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı	Derslik Sayısı	Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı
2008-2009	58,5	196.713	3.837.164	17	109.042	384
2009-2010	65,0	206.862	4.240.139	18	110.310	408
2010-2011	66,1	222.705	4.748.610	18	117.760	428
2011-2012	67,4	235.814	4.756.286	16	121.914	395
2012-2013	70,1	254.895	4.995.623	16	129.566	382
2013-2014	76,7	278.641	5.420.178	15	140.560	375
2014-2015	79,4	298.378	5.691.071	14	151.661	466
2015-2016	79,8	335.690	5.807.643	13	182.530	405
2016-2017	82,5	333.040	5.849.970	13	189.751	388
2017-2018	83,6	347.969	5.689.427	12	204.268	364
2018-2019	84,2	371.234	5.649.594	11	214.487	341

Kaynak:

TÜİK

(2019a).

Tablo 1’e göre, söz konusu dönemde net okullaşma oranında neredeyse % 50 civarında bir artış olduğu görülmektedir. Tabloda yer alan diğer göstergelerde

olumlu yönde yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, mevcut görünümün ilerleyen yıllar açısından ümit verici olduğu söylenebilir.

Tablo 2. 15 + Yaş Grubunda ve Eğitim Düzeyine Göre Seçilmiş Örneklerle İşgücünün Durumu (%)

Yıllar	İşgücüne Katılım Oranı					İstihdam Oranı				
	Okur – Yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimliler	Lise	Mesleki / Teknik Lise	Yüksek Öğretim	Okur – Yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimliler	Lise	Mesleki / Teknik Lise	Yüksek Öğretim
2013	20.1	48.0	53.1	65.1	80.1	17.4	43.5	47.4	58.3	70.3
2014	19.1	47.8	53.5	65.0	79.2	17.9	43.3	47.1	58.1	70.7
2015	18.6	48.1	54.1	65.4	79.8	17.6	43.3	47.3	58.7	71.0
2016	17.8	48.4	54.4	65.9	79.7	16.8	43.5	47.2	58.2	70.1
2017	18.8	48.9	54.8	66.1	80.2	17.7	44.1	47.6	58.2	70.1
2018	18,6	49.1	55.3	66.1	79.5	17.6	44.1	48.0	58.6	69.6
2019*	17.3	48.5	52.9	65.2	79.2	16.0	42,4	44.5	55.1	68.3

İşsizlik Oranı

Yıllar	Okur – Yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimliler	Lise	Mesleki / Teknik Lise	Yüksek Öğretim
2013	4.9	9.3	12.0	10.5	10.3
2014	6.3	9.4	11.9	10.6	10.6
2015	5.3	10.0	12.4	10.2	11.0
2016	5.7	10.2	13.4	11.6	12.0
2017	5.8	9.8	13.3	11.9	12.7
2018	5.8	10.1	13.1	11.4	12.4
2019*	7.8	12.6	15.9	15.6	13.8

Kaynak:

TÜİK

Hane

halkı

İşgücü

Anketi

Sonuçları,

(2019).

*Ekim

ayı

itibariyle

Tablo 2’de, 15 yaş ve üzeri grupta bulunan bireylerin sahip oldukları eğitim seviyesine göre işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranları verilmiştir. Tablonun

oluşturulmasındaki verilere ulaşılabilmedeki sıkıntıdan ötürü (istihdam oranına ilişkin veriler 2012 yılı ve öncesinde

bulunmamaktadır) tabloda yer alan her üç veri için 2013-2019 arasındaki yedi yıllık dönem ele alınmıştır.

Aktif nüfusun kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranı olarak tanımlanabilecek işgücüne katılım oranının yüksekliği, çalışma yaşındaki kadınların ve erkeklerin, istihdam piyasasına katılmaları noktasında istekli olduklarını göstermektedir. Bir ekonomide işgücüne katılım oranının yüksekliği, o ekonomideki insan kaynağının etkin bir biçimde kullanılıp kullanılmadığının da göstergesi niteliğindedir (Yamak vd. 2012: 41). Tablo 2'nin ilk sütununda yer alan Türkiye'de işgücüne katılım oranı değerlendirildiğinde, işgücüne katılım oranında gözlemlenen düşüş, işgücüne katılmama yönündeki bakış açısının güçlendiğini göstermektedir. Bunun da nedenleri; iş bulma umudunu yitiren kişilerin iş aramayı bırakmaları, bilhassa kadınlardaki yetersiz ücretlerle emek piyasasına katılmaktansa hane dışında ev işi yapma veya çocuk bakımı vb. faaliyetlerle aile bütçesine daha fazla destek olunabileceği düşüncesi, köyden kente göç nedeniyle kadınların emek piyasası dışında kalması ile kayıt dışı istihdamın yaygınlığı olarak sıralanabilir. Nihayet, Türkiye'de toplam işgücüne katılma oranının yetersiz ve dünya sıralamasında da geride kalmasının temel sebeplerinden birinin kadınların işgücüne katılmalarının düşük olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 2'de yer alan ve istihdamın kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı biçiminde tanımlanan istihdam oranı da son derece önemlidir. Bununla beraber, iktisatçılar genellikle istihdam oranından pek bahsetmezler ve bu kavram yerine işsizlik oranı tabirini kullanmayı tercih ederler. Oysaki istihdam oranı, en az işsizlik oranı kadar önemlidir ve yapılan analizlerde bu orandan daha fazla söz edilmesi gerekmektedir. İstihdam oranında yaşanan gelişmelere bakıldığında yıllar içerisinde ortaya çıkan eğilim tüm eğitim düzeyleri için benzerlik göstermekte olup, tamamında bir azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 2'deki son veri olan işsizlik oranı incelendiğinde okuma-yazma bilmeyen nüfusun niteliksiz işgücü olarak istihdam edilmesinin bir sonucu olarak, beşeri sermaye için beklenen ve arzu edilen donanımlı işgücü hedefine yeterince ulaşılamadığı ve bu grupta işsizlik oranının 2013 ile 2019 yılları arasında neredeyse %50 civarında yükseldiği görülmektedir. Okuma-yazma bilen, fakat lise düzeyinde bir okul bitiremeyenlerde ise işsizlik oranı, 2013'de %9,3 iken oran giderek yükselmiş ve 2019 yılı Ekim ayı itibarıyla de %12,6'lık bir düzeye erişmiştir.

İşsizlik oranı ile ilgili çarpıcı bir başka örnek ise, mesleki ya da teknik lise mezunlarının bulunduğu gruptur. Buna göre, söz konusu dönemde bu gruptaki işsizlik artışının neredeyse okuma yazma bilmeyen gruptaki artışa yakın bir düzeyde gerçekleşmiş olması, aldıkları eğitim sırasında sektörü tanıyan (staj vb. uygulamalarla) ve piyasaya nitelikli ara eleman olarak katılımı beklenen bireylerin bulunduğu grup olması oldukça düşündürücüdür.

Bu konuyla ilgili olarak söylenebilecekler ilaveten, Türkiye'nin yaşadığı işsizlik probleminin yalnızca makro ölçekte geliştirilen politikalarla çözümlenemeyecek boyutta ciddi ve bir o ölçüde de yapısal bir nitelikte olduğu gerçeğidir. Yapısal işsizlik probleminin sebeplerinin başında ise, işgücüne katılım, eğitim ve işgücü piyasası arasındaki bağlantı ile piyasanın genel görünümü ve istihdamın sektörel dönüşümü gibi sorunlar gelmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014:2). Türkiye'nin öncelikli problemlerinden birisi olan işsizlikle mücadelede düşük işgücüne katılma oranını artırabilmek oldukça önemlidir. Dolayısıyla yeni iş olanakları ve istihdam yaratılmaması sorunun çözümü, tüm ekonomi politikası uygulamalarının odağında ve merkezinde olmak durumundadır.

Bilindiği üzere beşeri sermayeye ilişkin önemli ölçütlerden birisi de sağlıktır. Konu ile ilgili yazında eğitime çok büyük bir önem atfedilse de sağlık da insanların istenilen kalitede ve yeterli düzeyde eğitim alabilmelerindeki bir diğer kistas olarak kabul edilmektedir. Literatürde kalkınma carileri genelde eğitim ve sağlık harcamalarının toplamı olarak ifade edilmektedir. Ortalama insan ömrünün uzaması, eğitim hizmetlerinin gelişmesi, daha donanımlı bir nüfus yapısı insanların gelirlerinden eğitime ayırdıkları payı daha da arttırmalarını sağlamıştır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, bireylerin sağlıklı olma konusundaki duyarlılıklarını ve sağlık hizmetlerine olan taleplerini de arttırmıştır. Mutlu ve üretken bir insan olmanın yolu biyolojik, fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı olmaktan geçmektedir. Sağlıklı olabilmek toplumun tümü açısından son derece önemli bir gereksinimken, sağlık sorunu yaşayanlar yönünden pek çok mal ve hizmetin herhangi bir önemi ve anlamı da doğal olarak bulunmamaktadır.

Sağlıklı yaşamın ilgili yazında çok sayıda tanımı olmakla beraber, Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; sadece bir hastalık ve sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda fertlerin fiziksel, toplumsal ve ruhsal açıdan da tümüyle iyi olma durumu olarak tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşılabilir üzere ulaşılabilir olan en iyi sağlık düzeyi, din, ırk, siyasi görüş, ekonomik ve toplumsal statü ayrımcılığına uğramadan toplumun tamamının sahip olması gereken ve en başta gelen haklardan birisidir (Çelik, 2006: 27). Farklı gelir düzeylerindeki ülkelerde yapılan çalışmalar, toplumdaki sağlık ve beslenme seviyesinin iş gücü verimliliği (saat başına üretkenlik, yetişkinlerin yıl içinde işgücü piyasasına katılım oranı ve uzun ömür) üzerinde önemli bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıdaki Tablo 3'te, sağlık alanında yapılan yatırımların getirdiği toplumsal yararlar görülmektedir.

Tablo 3. Sağlık Yatırımlarının Toplumla Sağladığı Ekonomik Yararlar

Tanımları	Türü	Ekonomik Açıdan Etkileri
Hastalık kaynaklı erken ölümlerin azaltılması,	Emeğin mutlak artışı, (saatlik)	Emek arzındaki artış (saatlik)
Nüfus içerisindeki engelli ve hasta sayılarının azalması,	Emeğin nispi artışı, (saatlik)	Emek başına düşen ürün miktarı kalitesindeki artış (saatlik)
Verimliliği düşüren zafiyet ve halsizliğin azalması	Emek başına üretkenlik kapasitesinin artışı (saatlik)	

Kaynak: Günsoy, 2005: 40.

Şüphesiz sağlıklı ve dengeli beslenebilme olanağı, insan ömrü ve sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. İnsanın ömrünün uzun olduğu kadar sağlıklı da olması,

insanın her tür gelişimi ve üretim potansiyeli üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. Bilhassa çocukluk ve ergenlik dönemlerinde yaşanan sağlık sorunları ve yetersiz beslenme, zekâ gelişimini etkileyerek öğrenme kapasitesini azaltır ve bireysel yeteneklerin gelişimini engeller. Dolayısıyla sağlıklı yaşam ve eğitim arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu açıkça ortadadır (İlem, 2010: 11). Sağlıkla ilgili yapılan her türlü yatırım, toplumdaki bireylerin çalışma yaşamında verimlilik ve gelirlerini artırarak ekonomik anlamda bir getiri yaratmaktadır. Aynı zamanda toplumun sağlık seviyesinin yükselmesi bireylerin daha sağlıklı ve uzun bir ömre sahip olmaları sağlanırken, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı da olumlu yönde etkilemektedir (Günsoy, 2005: 40).

Sağlık harcamalarının boyutu ve özellikle de GSYH'ye oranında yaşanan artış yönündeki değişimler, sistemin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Aşağıdaki Tablo 4'te çalışmada ele alınan dönem itibariyle Türkiye'deki sağlık harcamaları ve gerçekleşen harcamaların milli gelire oranı görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de Sağlık Harcamaları (Milyon TL) ve GSYH'ye Oranı (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam sağlık harcamaları	57740	57911	61678	68607	74189	84390	94750	104568	119756	140647	165234
Toplam Sağlık Harcamalarının GSYH'ye Oranı	5.8	5.8	5.3	4.9	4.9	4.7	4.6	4.5	4.6	4.5	4.4

Kaynak: TÜİK (2019b), Sağlık Harcamaları İstatistikleri.

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde 2008 yılından itibaren sağlık alanında yapılan harcama miktarı nominal olarak artarak neredeyse 3 katına ulaşmışken, milli gelir içindeki payı yaklaşık olarak %25 civarında azalarak ve %4,4 düzeyine gerilemiştir. Sağlık hizmetlerinin kullanımı ve sağlık harcamalarının artmasının en önemli nedenlerinden birisi yaşlı nüfustur. Nüfusun yaş yapısının önemli göstergelerinden biri olan ortanca yaş TÜİK verilerine göre 2018 yılı için 32'dir. Ancak TÜİK nüfus projeksiyonlarına göre ortanca yaşın 2023 yılında 33,5, 2040'ta 38,5 ve 2060'ta 42,3, 2080'de ise 45 olması beklenmektedir. Türkiye'de doğumda beklenen yaşam süresi artarken nüfus ise yaşlanmaktadır. Yaşlı nüfus olarak tanımlanan 65 yaş ve üzeri nüfus oranı 2018 için % 8,7 iken, 2023'te % 10,2, 2040'ta % 16,3, 2060'ta % 22,6 ve 2080'de % 25,6 olacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2018).

Aşağıdaki Tablo 5'te ise; TÜİK tarafından son yayınlanan veriler ışığında hazırlanan ve Türkiye'deki sağlık personeli ile sağlık personeli başına düşen kişi ve hasta sayısını gösteren veriler görülmektedir.

Tablo 5'te yıllar itibariyle sağlık personelinde/hekim sayısında görülen artışa paralel olarak hekim başına düşen kişi sayısı azalırken, hasta sayısının arttığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak da, verilen sağlık hizmetlerindeki niteliğin yeterince artmaması, koruyucu ya da önleyici sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler ve yanı sıra nüfusun yaşlanması sonucu hasta sayısının artmış olması

söylenbilir. Bu tespit aynı zamanda, Tablo 4'te yer alan ve sağlık harcamalarını gösteren veri ile de örtüşmektedir.

Tablo 5. İstihdam Edilen Sağlık Personeli ve Hasta Müracaat Sayıları (2009-2018/Yıllık Veriler)

Yıllar	Hekim sayısı	Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı	Hekim Başına Düşen Hasta Müracaat Sayısı
2009	118 641	612	4 447
2010	123 447	597	4 367
2011	126 029	593	4 850
2012	129 772	583	4 791
2013	133 775	573	4 712
2014	135 616	573	4 749
2015	141.259	557	4 673
2016	144 827	551	4 735
2017	149 997	539	4 793
2018	153 128	536	5 110

Kaynak: TÜİK (2019b), Sağlık Harcamaları İstatistikleri.

Nüfus, beşeri sermayenin özellikle de miktarını etkileyen önemli unsurlardan birisidir. Gelişmekte olan ülkelerde bağımlı nüfusun toplam nüfusa oranının yüksekliği tüketim artışını da beraberinde getirdiğinden fiziki sermaye birikimi güçleşmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun istihdamı bakımından dönem dönem problem yaşayan ülkelerdeki beşeri sermaye yurt dışına yönelirken, istihdam bakımından işgücü gereksinimi içerisindeki ülkeler ise beşeri sermayeyi yurt dışından getirmektedirler (Çankaya, 2009).

Gerek fiziki gerekse beşeri sermaye bir araya gelerek bir ülkenin sahip olduğu ekonomik gücü oluştururlar. Bütünleşen bu iki sermayenin yanı sıra, beşeri sermayede olması gereken nitelik ve niceliklerin de bütünleşerek bir uyum içinde olması beklenmektedir. Bu uyum aynı zamanda beşeri sermayenin etkinliği üzerinde de olumlu bir etki göstermektedir. Beşeri sermayeyi etkileyen unsurlardan nitelikli nüfus yapısı, miktar, yaş ve cinsiyet gibi özelliklerde göz önüne alındığında, beşeri sermayeyi ve onun etkinliğini arttırmaktadır. Aynı zamanda bu

özellikler beşeri sermayenin temin edilmesi için olması gereken altyapının en önemli değişkenlerini oluşturmaktadır. Beşeri sermayesinin dinamizmini kaybeden ülkeler, bu durumu nüfuslarının artmamasından ve git gide daha fazla yaşlanmasından ötürü yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkeler, beşeri sermayenin ülkedeki devamlılığını sağlayabilmek için giderlerini arttırmak durumunda kalmaktadırlar (Karataş ve Çankaya, 2010: 43).

Tablo 6. Yıllar İtibariyle Türkiye'deki Kurumsal Olmayan Nüfusun İş Gücü Durumu (2008-2020)

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (milyon)	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
2008	50 982	22 899	20 604	2 295	44.9	10.0	40.4
2009	51 833	29 684	20 615	3 095	45.7	13.1	39.8
2010	52 904	24 594	21 858	2 737	46.5	11.1	41.3
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	47.4	9.1	43.1
2012	54 961	26 141	23 937	2 204	47.6	8.4	43.6
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	48.3	9.0	43.9
2014	56 986	28 786	25 933	2 853	50.5	9.9	45.5
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	51.3	10.3	46.0
2016	58 720	30535	27 205	3 330	52.0	10.9	46.3
2017	60 148	31 932	28 645	3 287	53.1	10.3	47.6
2018	60 654	32 274	28 738	3 537	53.7	11.0	47.4
2019	61 017	31 825	27 157	4 668	52.2	14.7	44.5
2020*	62 421	29 684	25 858	3 826	47.6	12.9	41.4

Kaynak: TÜİK (2020 c), *Mayıs ayı itibari ile

Türkiye ekonomisi açısından 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus 2008-2020 (Mayıs) yılları arasında yaklaşık % 22 oranında artarak 62.421 kişiye ulaşmıştır. İşgücünde ise bu sayı ilgili dönem itibariyle yaklaşık olarak % 30 oranında artmıştır. Söz konusu dönemde istihdam edilenlerin sayısında yaklaşık % 25 civarındaki bir artışa karşın, özellikle 2020 yılı Mayıs ayına ait verilerde istihdam edilenlerin sayısı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 2 milyon 411 bin kişi azalarak 25 milyon 858 bin kişi ve istihdam oranı ise 4,7 puanlık azalış ile yüzde 41,4 olmuştur. İşsiz sayısında ise neredeyse % 67 civarında ve oldukça dramatik bir artış olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte iş gücüne katılım oranının da söz konusu dönemde neredeyse ihmal edilebilecek bir düzeyde belli ölçüde arttığı ve Mayıs 2020 itibariyle 15 ve daha yukarıdaki yaştaki nüfusun %47,6'nın iş gücüne dahil olduğu görülmektedir. İşsizlik rakamlarının en düşük olduğu yıl %8,4'lük oran ile 2012 yılı olurken, işsiz sayısındaki artışın en fazla olduğu dönemler, 2007- 08 Küresel Krizi'nin etkisinin önemli ölçüde hissedilmeye başlandığı 2009 yılı ile 2018 yılındaki kur atağı sonrasında yaşanan ve gerek tüketim gerekse üretim hacminde yaşanan dramatik daralma ve küçülmenin yoğun olarak hissedildiği 2019 yıllarıdır. Bununla birlikte Tablo 6'nın özellikle son satırında görülen veriler, Mayıs 2020 İşgücü istatistiklerinden elde edilen sonuçları yansıtmaktadır. Buna göre istihdamda gerileme olmasına karşın işsiz sayısında görülen azalmanın sebebi, geniş tanımlı hesaplamalara göre işsiz olduğu halde iş aramayan fakat çalışmaya hazır olanların sayısındaki artıştır. Dolayısıyla dar tanımlı işsizlikte yaşanan düşüşün nedeni, işsizlerin iş

aramaktan vazgeçmeleri ve iş bulma ümitlerini kaybetmeleri kaynaklıdır. Nitekim TÜİK, araştırmanın yapıldığı referans haftasından geriye doğru 4 hafta içerisinde iş arayanları işsiz olarak kabul etmektedir. Ne var ki pandemi döneminde ülke genelinde işten çıkarma yerine kısa çalışma ve ücretsiz izin ödeneklerinin kullanılması nedeniyle yüzbinlerce insan çalışmadığı halde istihdamda gözükmektedir. Ülke olarak 2018-2019 kur krizinin olumsuz etkilerini yeterince atlatmadan yaşanan ve tüm insanlığı tehdit eden Covid-19'un yarattığı ciddi ekonomik etkilerin işsizlik üzerindeki etkisi bu tabloda henüz yer almamaktadır. Önümüzdeki Haziran ve Temmuz aylarında açıklanacak verilerde Covid-19'un etkilerini daha net görmek mümkün olacaktır. Dolayısıyla yaşanan pandemi sonucu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisi özelinde de işsiz sayısında dramatik artışlar yaşanacağı ve istihdamda çok ciddi bir daralma görüleceği aşikardır.

Beşeri sermaye üzerinde oldukça etkin olan nüfus ve işgücüne ilişkin eldeki veriler topluca değerlendirildiğinde tablonun özellikle işsiz sayısı açısından ne yazık ki hiç de iç açıcı olmadığı çok net görülmektedir. Bununla beraber, işsizlik oranlarının düşmesine yardımcı olacak şekilde istihdam üzerindeki vergilerin azaltılarak ve diğer teşviklerle de sürecin desteklenmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Dolayısıyla beşeri sermaye birikimi için, eğitimden istihdama kadar çok geniş bir yelpazede ve beyin göçüne neden olmaksızın, en üst düzeyde yararlanabilmenin yollarının mutlaka aranması gerekmektedir.

7. Sonuç

Gelişmekte olan ülkelerin yegâne amaçlarından birisi, öncelikli olarak ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmektir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu gerek toplumsal ve kültürel, gerekse de hukuk, adalet ve politik açıdan kurumsal kimliklerini oluşturup, kalkınma süreçlerini tamamlayarak, yurttaşlarına daha yüksek bir hayat standardında yaşama olanağı verme çabası içerisindeyler. Konu bu yönüyle ele alındığında kalkınmanın önemli bir ölçütü olarak çoğu zaman, kişi başına düşen milli gelirdeki artış veya büyüme hızı, genel bir kabul görse de, günümüzün bilgi toplumlarında kalkınmışlığın bir göstergesi olarak yalnızca ekonomik açıdan bir takım değerlendirmelerde bulunmak yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla bilginin en önemli üreticisi ve kullanıcısı durumundaki insan ve insana ait olan beşeri göstergelerdeki iyileşmeler, özellikle gelişmekte olan ekonomiler bakımından öncelikli kalkınma kriterleri olarak kabul edilmektedir.

Beşeri sermaye, iktisadi bakımdan eldeki tüm kişisel değerler toplamının üretim sürecine vermiş olduğu destekle ölçülmektedir. Bu bağlamda beşeri sermayenin üretime verdiği destek 18 ile 20.yüzyıllar arasında düz iş gücü ile sınırlıydı. Başka bir anlatımla beşeri sermaye kavramı üretim sürecinde azalan verimler yasasına tabi olan işgücü ile ekonomik aktivitelerde kendisine yer edinmiştir. Geride kalan yüzyılla birlikte üretimde kullanılmakta olan teknolojilerde önemli gelişmeler kaydedilmiş olup, bu gelişmelerin hayatın her alanına dönük yansımaları sonucunda gerek verimlilik de gerekse refah seviyesinde somut iyileşmeler ortaya çıkmıştır. Beşeri sermaye üzerine yapılan ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre, refah ve verimlilik artışının yaşandığı ekonomilerde eğitim ve sağlığın üzerinde hassasiyetle durulduğu görülmektedir. Eğitim, insanların kazandıkları bilgi birikimini artırarak bireylerin uzmanlaşmasını desteklerken, sağlık alanında gerçekleştirilen iyileşmelerde başta uzun bir yaşam olmak üzere insana dönük pek çok alanda beşeri sermaye birikimini olumlu açıdan etkilemektedir. İşgücünün eğitime ve fiziksel/ruhsal açıdan sağlığına daha fazla önem verilmesi, eldeki mevcut kaynakların verimli kullanımını da sağlayacak ve aynı zamanda ekonomik kalkınma hedefine ulaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Uygulanacak politikaların ülkenin ekonomik yapısı ve gerçekleri ile uyumlu olması sonucu, sağlıklı ve iyi eğitilmiş işgücünün doğru alanlara kanallene edilmesini sağlarken, iktisadi faaliyetler de de verimlilik artışı yaşanacaktır. Her ne kadar kalkınma üzerindeki olumlu etkilerine rağmen sadece eğitilmiş ve sağlıklı bir beşeri sermaye birikiminin varlığı ekonomik kalkınma açısından doğaldır ki tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda ekonomilerin sürdürülebilir bir kalkınma patikasına girebilmesi için beşeri sermaye birikiminin yanı sıra ulusal gelir seviyesi, nüfus artış hızı

ve istihdam politikaları gibi pek çok faktörü bir arada ve ivedilikle değerlendirmesi önem taşımaktadır.

Türkiye ekonomisi 2008-2019 yıllarını içeren dönemde beşeri sermaye göstergeleri açısından görece önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin, çeşitli kriterler aracılığıyla hazırlanan ve ülkelerin beşeri sermayelerinin gösterdiği gelişimi gözler önüne seren farklı endeksler içerisindeki sıralaması irdelendiğinde ise, sahip olduğu beşeri sermaye birikiminin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için kat etmesi gereken önemli mesafesinin bulunduğu görülmektedir. Mevcut beşeri sermayenin geliştirilmesi adına yapılan yatırımların toplumsal geri dönüşleri uzun vadede olabildiğinden, bu yönde atılacak adımların ilerleyen yıllarda Türkiye ekonomisinin kalkınma sürecine ve dinamiklerine önemli katkı yapacağı somut bir gerçekliktir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşüm sürecini henüz tamamlamamış (prematüre sanayisizleşme süreci) olan Türkiye, aynı zamanda dünyanın ulaştığı bilgi toplumu seviyesinden ve ortaya çıkan sonuçlarından da doğal olarak etkilenmektedir ki bu standardı yakalayabilmek için de önemli dönemeçleri geçmesi bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Ali, M. Egbetokun, A. & Memon, M. H. (2018). Human capital, social capabilities and economic growth. *MDPI Economics*, 6(1), <https://www.mdpi.com/2227-7099/6/1/2> (Erişim: 18.12.2019).
- Altay, A. & Pazarlıoğlu, M.V. (2007). Uluslararası rekabet gücünde beşeri sermaye: ekonometrik yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı:12(9), 96-108.
- Arı, A. (2018). Beşeri sermayenin kalkınma üzerine etkisi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1): 28- 34.
- Barro, R. J. (2001). Human capital and growth. *American Economic Review*, 91(2), 12-17.
- Becker, G., Kevin M. M. & Tamura, R. (1990). Human Capital, Fertility, and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 98 (5), 12-37, https://www.ntaccounts.org/doc/repository/Becker_et_al.pdf (Erişim tarihi:30.06.2019).
- Cohen, D. & Soto, M. (2007). Growth and human capital: Good data, good results, *Journal of Economic Growth*, 12(1), 51-76.
- Çankaya, E. (2009). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Çelik N. & Karaçuka, M. (2018). Bölgesel kalkınmanın iktisadi politiği: yerel dinamikler ve iktisadi büyüme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 1-18.
- Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 9(1), 19-37.
- Çeştepe, H. & Gençel, H. (2019). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 139-146.

- Çetin M. & Sevil E. (2017). Beşeri kalkınma yaklaşımı çerçevesinde türkiye ekonomisinin karşılaştırmalı performans değerlendirmesi, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2, 22-32.
- Çinko, L. (2003). Yeni ekonominin iktisadi etkiler. *Öneri Dergisi*, 5(20), 157-162.
- Denison, E.W. (1962). Education, economic growth and gaps in information. *The Journal of Political Economy*, 70(5), 124-128.
- Georgi, B. (2002). The role of human and social capital in growth: Extending our understanding. *Cambridge Journal Of Economics*, 26(4), 461-479.
- Gregorio, J. D. & Lee, J. W. (2002). education and income inequality: New evidence from cross country data. *Review of Income and Wealth*, 48(3), 395-416.
- Günaydın, K. F. (2017). Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Günsoy, G. (2005). İnsani gelişme kavramı ve sağlıklı yaşam hakkı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 35-52. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567> (Erişim: 01.03.2020).
- İlem, D. (2010). *Çanakkale'de İnsani Kalkınma Düzeyinin Araştırılması*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kar, M. & Ağır, H. (2003). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri, Kocaeli Üniversitesi, 17-18 Mayıs 2003.
- Karataş M. & Çankaya E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Larionova, N. & I. Varlamova, J. A. (2015). Analysis of human capital level and inequality interrelation. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(1).
- Özyakışır D. (2011). Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki rolü: teorik bir değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 6(1).
- Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Sezgin, Y. & Bozdağlıoğlu, Y. E. (2017). Türkiye'de beşeri sermayenin durumu (2005-2015). *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 48-67.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı (2014), Onuncu kalkınma planı 2014-2018: İstihdam ve çalışma hayatı özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara, (Erişim: 29.01.2020).
- Taban, S. ve Kar, M. (2016). *Kalkınma Ekonomisi* (3. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- tedmem.org, <https://tedmem.org/genel/dunya-bankasi-2018-insan-sermayesi-endeksi-sonuclari>, (Erişim: 30.01.2020)
- The World Bank Human Capital Index, (Erişim: 30.01.2020), <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/human-capital-index>
- Tunalı, H. N. & Yılmaz A. (2016). Büyüme, beşeri sermaye ve kalkınma ilişkisi: OECD ülkeleri'nin ekonometrik bir incelemesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.
- TÜİK, (2018). Nüfus Projeksiyonları, 2018 Haber Bülteni, Sayı. 3056712, (Erişim: 21 02 2018).
- TÜİK, (2019a). Eğitim istatistikleri, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, Erişim:13.01.2020)
- TÜİK, (2019b). Sağlık istatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095, (Erişim: 02.07.2020)
- TÜİK, (2020c). İşgücü istatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=33789>, (Erişim: 30.08.2020)
- Undp, (1995), Human development report, published for the united nations development programme. (Erişim: 26.12.2019), <Http://Www.Undp.Org/>
- Undp, (2014), human development report, published for the united nations development programm. (Erişim: 26.12.2019), <Http://Www.Undp.Org/>
- Undp, (2019), Human development report 2019, beyond income, beyond averages, beyond today: inequalities in human development in the 21st century. (Erişim:20.01.2020), <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
- Yamak, R. Abdioğlu, Z. & Mert, N. (2012). Türkiye'de ekonomik analiz işgücüne katılımı belirleyen faktörler: Mikro, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2): 41-58.
- Yumuşak, İ. G. & Bilen, M. (2000). Gelir dağılımı-beşeri sermaye ilişkisi ve türkiye üzerine bir değerlendirme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 77-96.